

MAPES I FRONTERES. EL PLANO EN QUE SE MANIFIESTA LA LÍNEA DE DIVISIÓN DE LOS REYNOS DE ESPAÑA Y FRANCIA POR LA PARTE DEL AMPURDAN Y COLL DEL PERTÚS de 1764

Joan Capdevila Subirana

Instituto Geográfico Nacional. Servicio Regional en Cataluña

Resum

Sovint s'ha emprat la cartografia com eina per representar les línies resultants dels acords de delimitació de fronteres. Juntament amb l'estesa de tractats internacionals i la construcció de fites sobre el terreny, els mapes han servit per comunicar gràficament, d'una forma entre tècnica i majestuosa, el traç que separa el territori entre sobirania veïnes. En aquest treball es discuteix el paper d'aquest tipus de cartografia com a mecanisme d'exercici del poder i com a document jurídic. A mode d'exemple, ens centrarem en l'estudi del poc conegut plànol que acompanya el *Convenio de limites entre España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll de Pertús* de 1764, signat pel marquès de la Mina per part espanyola i el comte de Mailly per part francesa.

1. Introducció. Mapes i fronteres

Les divisions territorials sempre han tingut una presència destacada a la cartografia. Per una banda, perquè els mapes són una empresa propera al poder, sigui per que la promouen directament, sigui per l'existència de mecanismes de control de la producció cartogràfica. No resulta estrany, doncs, l'interès per representar l'àmbit d'exercici de la seva influència en forma de línies límit. L'organització territorial sempre ha estat un exercici directe del poder. Per altra banda, cal tenir present que les divisions territorials tenen caràcter convencional, malgrat que tot sovint s'emprin trets geogràfics per definir-les (xarxa fluvial, divisòries orogràfiques, etc.). Per tant, són el producte d'acords o decisions i, per a la seva pervivència, cal materialitzar-les sobre el terreny (definint referències naturals, construint fites i senyals, etc.) i reproduir-les de la millor manera possible per al seu coneixement sense ambigüitats, sigui mitjançant textos legals precisos, sigui amb una representació cartogràfica acurada [1].

Les fronteres són un cas específic de divisió territorial d'enorme rellevància, ja que defineixen l'àmbit de sobirania d'un estat o un monarca i, per tant, es relacionen íntimament amb l'exercici del poder als nivells més elevats. A la cartografia hi han referències a les fronteres des de l'antiguitat i a l'Europa occidental des de, com a mínim, el segle XV (BLACK, 1997:122). En aquesta època, l'exercici del poder per part del sobirà tenia un caràcter més jurisdiccional que territorial, reminiscència del sistema de relacions de vassallatge feudals (SAHLINS, 1993:47). Malgrat tot, ja des dels inicis de l'estat-nació modern els monarques estimulen la creació de cartografia per, entre altres coses, conèixer l'abast territorial dels seus dominis [2].

Més enllà, però, de la reproducció gràfica de decisions i acords, la cartografia participa directament en la construcció i establiment de la frontera. A qualsevol dels estadis del procés [3], mapes i plànols hi són presents com a documentació tècnica als treballs previs de reconeixement del terreny i formant part de la documentació històrica; durant les negociacions, són útils per representar gràficament les postures de cada part quan hi

han divergències, i, com a resultat final, poden esdevenir un instrument complementari per la formalització legal de la línia resultant.

En aquest treball estudiarem un plànol poc conegut, el *Plano en que se manifiesta la línea de división de los Reynos de España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll del Pertús* (1764) [4], que acompanya el *Convenio de limites entre España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll de Pertús* del mateix any [5]. Representa un tram de frontera a una escala relativament gran al voltant d'una fortificació militar francesa. Cal destacar que el plànol està signat pels enginyers militars que portaren a terme l'afitament i que acordaren la seva representació gràfica. S'hi pot endevinar, doncs, la intenció de convertir-lo en document jurídic, en una prova fefaent de l'acord aconseguit. En aquest sentit, la importància del mapa adquireix una nova dimensió ja que, si com a representació gràfica no deixa de ser un model de la realitat, com a objecte legal esdevé una veritat objectiva, que pot entrar en contradicció amb allò que està construït sobre el terreny. Aprofitarem l'avinentsa per estudiar el rol de la cartografia com a instrument jurídic, una qüestió rellevant avui en dia, quan l'abundància d'informació geogràfica de caràcter oficial i la facilitat de la seva manipulació por portar a presentar problemes sobre l'abast i validesa d'aquesta informació com a prova de dret.

En primer lloc es parlarà, a mode de contextualització històrica i geogràfica, de l'establiment i representació de la frontera al Pirineu prèvia a l'episodi que s'estudia. Al capítol següent descriurem el procés que va portar a l'acord sobre el traçat fronterer de 1764 al voltant de la fortalesa de Bellaguarda i el coll del Portús. Després analitzarem el plànol que centra l'interès d'aquest treball i acabarem, a mode de conclusió, amb unes reflexions tant sobre el paper que el plànol havia de tenir segons els seus promotors com, en general, el paper de la cartografia com a instrument jurídic per la fixació d'un límit interestatal.

2. Delimitació i representació de la frontera del Tractat dels Pirineus (1659)

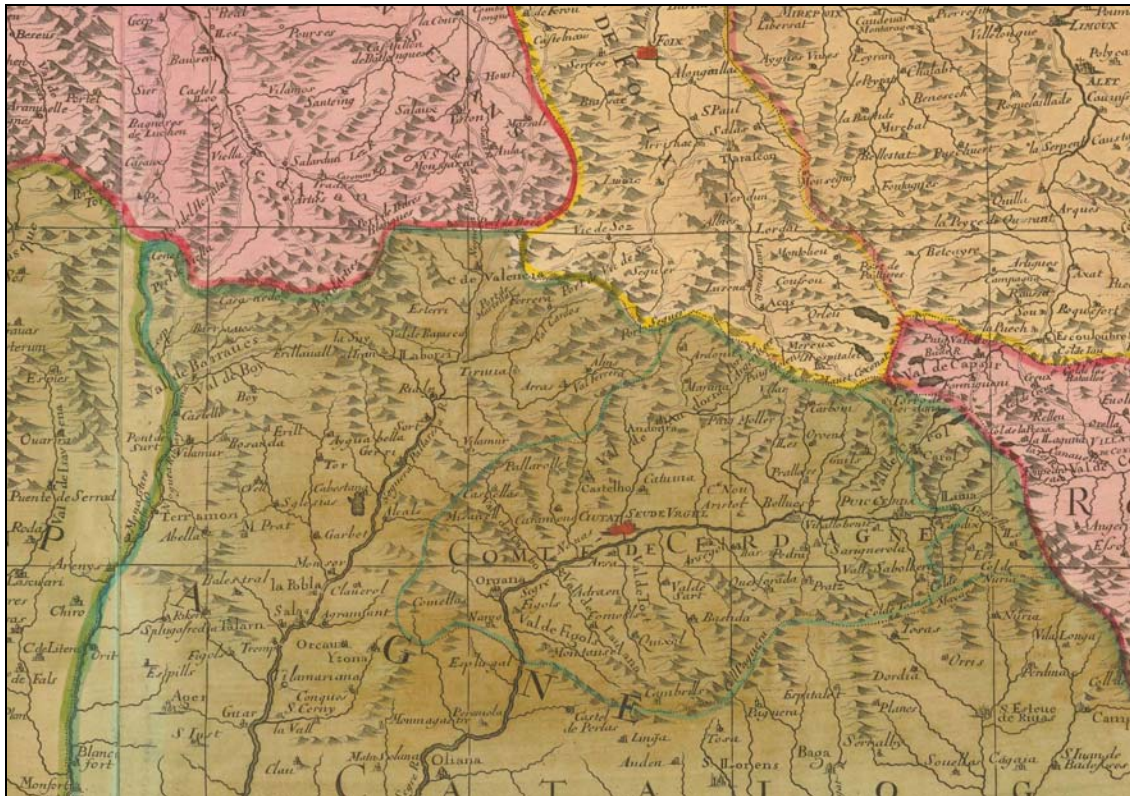
La frontera pirinenca actual té el seu origen en el Tractat dels Pirineus (1659), que va posar fi a la Guerra dels Trenta Anys. El Tractat va significar un punt d'inflexió en la lluita per l'hegemonia a Europa entre els Àustries hispans, en declivi, i els Borbons francesos, en ascens. Fins aleshores el Pirineu havia estat un referent, un horitzó màxim d'expansió pels habitants d'ambdues planes contigües, encara que no manquen els exemples de que, quan calia, era una barrera perfectament superable (GORRÍA, 1995:68-72). Els acords de 1659 foren el resultat d'una hàbil política expansiva protagonitzada per dos grans primers ministres francesos, el cardenal Richelieu primer, amb Lluís XIII, i el cardenal Mazzarino després, amb Lluís XIV. El primer sol estar associat al concepte de "frontera natural", que considerava que l'Atlàntic, el Rin, els Alps i els Pirineus eren els límits propis de la França hereva dels antics gals, uns límits justificats per la pròpia natura. Ara és evident de que fou una argúcia política més o menys evident, més o menys convincent, per fixar uns objectius territorials concrets. Però la idea de fronteres naturals per explicar l'hexàgon francès ha estat vigent fins no fa tant (SAHLINS, 1990). En tot cas, al 1659 els francesos s'annexaren les vegueries de Rosselló i Conflent amb la idea de frontera natural com a rerafons.

Dels 124 articles del Tractat dels Pirineus tant sols es tracta el traçat fronterer al 42 i 43 del text públic i al 8 del secret. La millor definició que se'n fa queda resumida a la frase de l'article 42: "... [e] convino (...) que los Montes Pyrineos, que havian dividido

antiguamente las Galias de las España[s], harian tambien en adelante la divi[s]ion de e[stos] dos mi[s]mos Reynos...” [6]. Podria semblar, donat l’escàs espai ocupat i la vaguetat de la descripció, que es va tractar d’un assumpte menor. No fou així. De fet, l’entrada en vigor del Tractat va quedar en suspens fins que no es va millorar la definició dels nous territoris que quedaven sota jurisdicció francesa. Al mateix article 42 s’estipulava que “... *para convenir en e[sta] divi[s]ion [se] nombraràn al pre[s]ente Comi[s]sarios de ambas partes, los quales juntos, de buena fe declararán quáles [son] los Montes Pyrinèos, que [segun] lo contenido en e[ste] Artículo, deben dividir en adelante los dos Reynos, y [se]ñalaràn los límites que han de tener; ...*”. Foren nomenats comissaris per ambdues bandes i es reuniren a Ceret al 1660. Arribaren a alguns acords, com és el cas del traçat més oriental de la frontera fins arribar a la Mediterrània (SANABRE, 1981:73-79) o la decisió de mantenir una zona de seguretat indivisa entre el coll del Portús i Puig Llobregat, entre la carena i el riu del mateix nom (SERMET, 1983:16-18). Però els francesos també plantejaren reivindicacions sobre la Cerdanya que la part espanyola no va voler assumir. Després de negociar durant tot un mes, les converses foren suspeses. La presa per resoldre aquesta qüestió va portar a que els dos primer ministres en persona, el cardenal Mazzarino per banda francesa i Luis de Haro per banda espanyola, es reunissin a la Isla de los Faisanes, al Bidasoa, i acordessin que 33 poblacions ceretanes quedaven sota control francès [7]. L’acord fou eminentment polític, el concepte de frontera natural no hi va jugar cap paper. La concreció de les 33 “... *Aldéas (...) con juri[s]dicion ...*” fou el motiu de les converses mantingudes a Llivia de finals de juliol de 1660, on quedà establerta l’actual divisió de la vall [8]. La menció a la jurisdicció és important, ja que no es va portar a terme cap demarcació específica. Cal tenir present que a l’època la frontera no es concebia com una línia nítida ni la sobirania s’exercia sobre un territori concret. El domini del monarca actuava directament sobre un conjunt d’habitants i les seves possessions, el que Peter SAHLINS (1993:47) anomena sobirania jurisdiccional, que explica com un pas evolutiu entre les relacions entre monarca i súbdit de caire feudal i la sobirania de base territorial tal com s’entén ara.

Malgrat tot, si que hi hagueren representacions cartogràfiques de la nova frontera. A la segona meitat del segle XVII Paris es podia considerar la capital per excel·lència de l’edició cartogràfica. Les gestes del rei Sol no trigaven a ser difoses, per a major glòria seva, mitjançant mapes bellament ornamentats. La frontera acordada fou considerat un triomf pels francesos i els nous territoris no trigaren a ser representats. Un dels primers exemples és el mapa *Principauté de Catalogne, divisée en neuf dioceses et en dix-sept Vegueries*, imprès al 1660 i obra de Nicolas Sanson, geògraf del rei i un dels més prolífics cartògrafs francesos de l’època. Aquest autor és considerat com un dels primers que va introduir les divisions civils i religioses als mapes a partir de les memòries i les actes esteses a la formalització dels límits, és a dir, sense portar a terme aixecaments precisos al terreny però si interpretant la documentació de caire jurídic generada als pactes (FOUCHER, 1991:82-83). Observem com, al mapa, degut a la interpretació literal que va fer del Tractat del Pirineu, la frontera circula per la carena principal de la serralada, deixant per exemple la Val d’Aran a zona francesa mentre que Andorra i la Cerdanya queden a la banda espanyola. Podria ser degut a que els acords de Llivia de 1660 encara no hi podien haver estat incorporats (GALERA, 2001). Però, en un mapa posterior del mateix autor (veure detall a la figura 1), observem el mateix traçat amb un intent d’incorporar els acords de Llivia que demostra una mala interpretació de les assignacions territorials. Efectivament, es dibuixa la partició corresponent de la Cerdanya però tota la vall queda a banda espanyola.

Figura 1. Detall de Nicolas Sanson [1694]: *Les monts Pyrénées ou sont remarqués les passages de France en Espagne*. Amsterdam, Pierre Mortier.

Font: Institut Cartogràfic de Catalunya, Cartoteca, Registre RM.4139.

La pau aconseguida al 1659 fou efímera però l'acord fronterer va perdurar malgrat la seva indefinició i les evidents contradiccions amb les situacions de fet. La tensió bèl·lica a la zona no desaparegué fins ben entrat el segle XVIII, superada la Guerra de Successió i les pretensions dinàstiques de Felip V al tron francès. Rellevats els Àustries pels Borbons i signat el primer pacte de família entre les dues corones, el Tractat de l'Escorial de 1733, la zona fronterera va poder gaudir d'un període de pau com no havia viscut des de feia molt de temps. Els problemes de delimitació continuaren sobre la taula i fou a la Cerdanya on es feren més evidents. Durant l'episodi de pesta de Marsella (1720-1721), les autoritats militars d'ambdues bandes s'enfrontaren a l'hora d'ubicar els punts de control del cordó sanitari que desplegaren a la vall (SAHLINS, 1993:87-89). Els frecs per la manca de una delimitació de la ralla fronterera detallada, tant a la Cerdanya com a molts llocs de la resta dels Pirineus, no es solucionaren fins als Tractats de Baiona de la segona meitat del segle XIX, quan es portaren a terme els treballs de delimitació i demarcació corresponents [9].

Els defectes dels primers mapes, tots d'escala petites, foren corregits, però no hi hagueren descripcions més acurades de la ralla. Això no vol dir desinterès. Al 1688 el marquès de Louvois fundava el *Dépôt de la Guerre* amb la finalitat de recopilar tota mena d'informació geogràfica per a la bona marxa de les operacions militars. Els esforços que es concentraren als Pirineus donaren peu al treball conjunt dels enginyers militars Roussel i La Blottière. A partir de 1716 realitzaren uns tretze mapes parcials a una escala aproximada de 1:36.000 i no fou fins al 1730 que no publicaren el gravat final en un sol full de síntesi, a 1:216.000 anomenat *Carte générale des Monts Pyrénées et partie des royaumes de France et d'Espagne* (BURGUENO, 2007). Fins a finals de

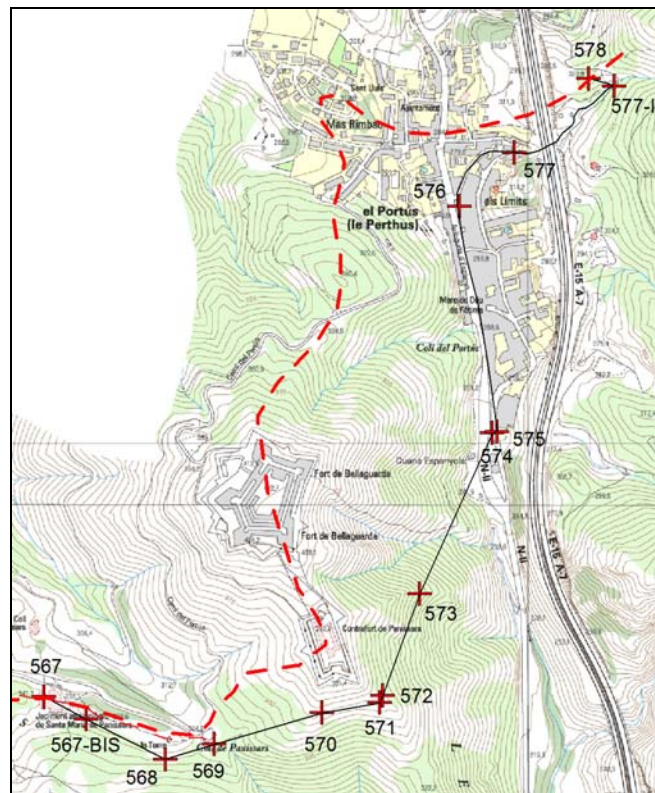

segle XVIII, amb la impressió de la sèrie cartogràfica de Cassini, ja amb una base geodèsica, aquest fou el millor mapa dels Pirineus existent, malgrat les mancances tant sovint airejades [10].

3. Acord de 1764 de delimitació i demarcació de la frontera al voltant del Fort de Bellaguarda i el coll del Portús.

El primer esforç de delimitació reeixit fou el conveni de límits acordat al 1764, entre el marquès de la Mina, aleshores Capità General de Catalunya i representant de Carles III, i el comte de Mailly, lloctinent general, comandant en cap militar del Rosselló i representant de Lluís XV. El tram delimitat no abasta més de dos quilòmetres de frontera al voltant del fort de Bellaguarda, des del coll de Panissars fins al coll del Portús (Figura 2). El seu objecte és el d'acordar un traçat al voltant del fort aprofitant el clima de concòrdia que en aquells moments hi havia entre les dues corones. Dins l'esperit dels Pactes de Família i com agraïment per l'ajuda espanyola rebuda durant la Guerra dels Set Anys, els francesos van renunciar a qualsevol dret sobre la zona indivisa acordada el 1660 a Ceret i es va procedir als treballs de delimitació i demarcació (SERMET, 1983:16-18). Al juny de 1764 es van enviar als enginyers militars coronel Miguel Moreno i el tinent coronel Carlos Cabrer sobre el terreny per arreglar el camí reial de Figueres a Perpinyà i procedir amb els estudis preliminars. A l'agost varen rebre la instrucció de que la frontera hauria de passar pel mateix camí reial. El mateix mes es va fer un reconeixement del terreny amb l'enginyer militar francès capità Louïs de Saint Maló. Al setembre es va dibuixar un plànol sobre el que treballar i al novembre es va acordar el punt a partir del qual es va traçar la frontera. El conveni es va signar el 12 de novembre i al desembre es va portar a terme la monumentació i la signatura del plànol per totes les parts [11].

Figura 2. Traçat de la frontera a la zona del Portús.

Es mostra el traçat de la frontera (línia negra), la situació de les mugues actuals (símbol de creu) i traçat de la carena (línia a traços vermella) a la zona del Portús. El traçat és, amb unes lleugeres modificacions, molt semblant al del 1764. Elaboració pròpia sobre els fulls 153-038 i 153-037 del Mapa Topogràfic de Catalunya 1:10.000, Institut Cartogràfic de Catalunya.

L'interès per aclarir els límits a la zona és comprensible. Tant el coll de Panissars com el del Portús són els millors passos del Pirineu oriental, cosa que els converteix en punts estratègicament importants. Al jaciment arqueològic Panissars encara s'hi pot veure el traçat de la via romana (via Domitia a la banda francesa, via Augusta a l'espanyola), on s'estima que hauria estat construït el Trofeu de Pompeu. Amb el Tractat dels Pirineus de 1659, el vell castell de Bellaguarda, ubicat sobre la mateixa carena per on havia de passar la frontera, va adquirir sobtada rellevància. Durant la guerra els francesos l'havien ocupat i ja al 1667 el cavaller Clerville hi va projectar reformes. Pres pels espanyols al 1674, fou recuperat pels francesos a l'any següent. Aquests varen prendre bona nota de la lliçó. Una fortalesa de poca qualitat es massa susceptible de ser ocupada pels enemics. Una fortalesa ha de ser bona o no ha de ser. Al 1678 l'enginyer Vauban va dirigir l'adaptació del castell a les exigències de la guerra moderna. Al 1698 quedà operatiu el fort de Bellaguarda, d'una forma molt aproximada a com és avui en dia [12].

Com a punt d'inici del traçat s'acorda la banda nord del segon pont del camí reial. Segons explica el comte de Mailly en una carta, anant del coll del Portús cap a Espanya pel camí reial hi havien dos ponts, el primer francès i el segon espanyol. Es decideix que a la sortida d'aquest segon s'instal·lin dues fites amb l'espai suficient com per a que els espanyols puguin emprar el camí que surt del pont cap a l'est, als terrenys abans indivisos entre els dos regnes i ara sota control espanyol. Són les dues fites (o mugues, nom d'arrel basca amb que es coneixen els senyals fronterers al Pirineu) ornamentades que avui en dia es troben a l'entrada del barri Els Límits de La Jonquera i que al 1868 foren numerades com a mugues frontereres 574 i 575 [13]. A partir d'aquest punt la frontera seguia, per l'est, el camí reial fins als jardins del Portús (muga 576), que deixava a França, a partir d'on pujava cap a la carena, on avui es troba la muga 578. Per l'oest, la ratlla remuntava el vessant sota Bellaguarda tot seguint una sèrie de fites que voltaven el fort i el contrafort per la banda meridional i seguien fins a Panissars, reprenent la carena on avui hi ha la muga 567 (Figura 3).

Figura 3. Muga 567. La muga 567 es correspon a la fita més occidental de l'acord de 1764. Es troba al costat del jaciment arqueològic de Panissars. És una piràmide de 2,4 m d'alçada, similar a les fites que en aquells moments els enginyers militars francesos estaven fent servir arreu de França com a referències per a la xarxa geodèsica, base del futur mapa de Cassini. Fotografia de l'autor.

L'acord i els treballs corresponents es van a dur a terme en el termini de mig any llarg i el resultat fou interpretat pel marquès de la Mina com un èxit. En una carta per un destinatari desconegut escrivia que “*Antes de este Tratado, por abuso, ó nuestra tolerancia, bajavan los Franceses à exercer Jurisdiccion hasta el Puente Laubregat señalado en el Plano con la Letra T, de que resulta que hemos ganado Quinientas y sesenta toesas de terreno, siguiendo el Camino, hasta el Primero del Pricipicio, marchando al Pertus, donde se establecen los Pilares de Limites (...)*”[14].

4. El Plano en que se manifiesta la línea de división de los Reynos de España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll del Pertús de 1764

Tal com es diu a l'article sisè del *Convenio de límites*, es van realitzar dos plànols del tram delimitat (Figura 4), un per cada part, tot acompanyant el text del conveni, signats pels enginyers que participaren en la seva elaboració, amb l'objectiu declarat a l'esmentat article de que servissin com a “*(...) documentos auténticos (...)*”.

Figura 4. Plano en que se manifiesta la línea de división de los Reynos de España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll del Pertús... annex al El Convenio de limites entre España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll de Pertús de 1764.

Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Número 06.

Es tracta d'una peça manuscrita i acolorida a l'aiguada sobre paper de 72,0 per 90,5 cm. Està orientat amb l'est, aproximadament, a la part superior, de manera que el tram delimitat va de la part inferior a la part superior. La part corresponent a França queda a l'esquerra i la d'Espanya a la dreta. El centre del dibuix és ocupat pel fort i el contrafort. Al coll del Portús hi han representats uns jardins i unes quantes edificacions. El camí reial travessa horitzontalment el plànol. Amb la lletra R estan indicats els dos ponts esmentats al conveni i aquí anomenats “*Puentes del Precipicio*”. Altres camins també hi apareixen. La hidrografia hi és representada planimètricament mentre que l'orografia ho és de forma pictòrica: les alçades s'expressen amb variacions de color, hi han alguns pendents descrits amb traços normals i algunes formes del relleu es ressalten amb

pinzellades i amb ombrejats, aconseguint un efecte final força evocador. La vegetació i algunes formes de conreu hi són insinuats amb taques verdoses esparses o alineades, a les zones més planes, sense pretensió de fidelitat geomètrica.

La línia de la frontera és dibuixada amb traços fins, en color vermell, tot seguint una poligonal amb vèrtexs a les fites, identificades amb lletres i representades per una piràmide de perfil. A la zona del camí reial i del jardí del poble del Portús, però, la línia ressegueix la vora oriental de manera que no hi hagi dubte de que ambdós elements queden a la part francesa.

Com s'ha dit, el Tractat de Baiona de 1866 aprofità aquest treball de manera que es varen conservar les mugues establertes al 1764. Així, hem pogut identificar-les sobre el terreny i comparar les distàncies reals amb les obtingudes sobre el plànol. La coincidència es prou reeixida, tenint present les deformacions i la mala conservació patida pel document. Fent una estadística de les diferents relacions entre distàncies obtenim una escala aproximada del mapa de 1:2.200, amb una desviació estàndard per sota del 10%. Al mapa hi ha una escala gràfica on 100 toesas equivalen a 9 cm. al paper. La toesa és una unitat de longitud francesa que equival, al sistema mètric, a 194,91 cm. [15], la qual cosa es correspon amb l'escala de 1:2.166 amb que està catalogat el plànol.

Al plànol hi ha poca toponímia, els elements més destacats estan assenyalats amb una lletra que refereix a una “*Explicacion*” a la caixa de la llegenda, situada a la part inferior dreta. Hi ha el títol: “*Plano en que se manifiesta la línea de división de los Reynos de España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll del Pertús, reglada en diez de noviembre de mil settecientos sessenta y quatro por los Exmos. Señores Marqués de la Mina, Capitán General de los Reales Exercitos y del Principado de Cataluña y Conde de Mailly, Teniente Genl. de los Exercitos de su Magd. Chistianissima y del Rossellon en virtud de las órdenes y facultades concedidas por las respectivas Cortes y que por orden de dichos Exmos. señores hemos formado Nosotros los Ingenieros D. Miguel Moreno Coronel y D. Carlos Cabrer, Teniente Coronel, Españoles y el Capitán D. Luis de S. Maló, Francés*”. També hi trobem l'escala gràfica, la data: “*Junquera, 30 de Noviembre de 1764*” i la signatura dels tres militars.

Es tracta d'un plànol geomètricament correcte, ben resolt tècnicament i representat amb gust, segurament pensant en un públic sensible a aquesta mena de solucions. Les signatures li volen donar una certesa legal a l'alçada del conveni, que el cita expressament com a document veraç. No hem pogut esbrinar el mètode seguit pels enginyers per verificar que el plànol representa, segons el parer de cadascú, de forma fefaent tant la posició de les fites com el traçat de les línies. Al plànol no hi ha rastre de cap tipus de quadrícula de referència, el que fa suposar que va ser format a partir d'unes minutes segurament de caire més tècnic. Val a dir que, en aquest cas, el problema de la representació conjunta de la frontera queda força simplificat pel fet que la major part del traçat és poligonal i, per tant, el dibuix de la ratlla queda reduït a l'ubicació de les mugues.

5. Conclusions

Hem descrit la primera operació de delimitació que es va portar a terme a la frontera pirinenca, poc més d'un segle després del Tractat dels Pirineus. Aprofitant les bones relacions entre els Borbons d'ambdues bandes, la sobirania d'una zona que havia quedat

sota jurisdicció indivisa passà a ser espanyola i es va acordar el traçat i l'afitament de la frontera als voltants del fort de Bellaguarda i el coll del Portús. L'operació fou formalitzada mitjançant un *Convenio de límites* i es va cartografiar mitjançant un plànol de límits, on signaren els tècnics d'ambdues parts que participaren a les operacions sobre el terreny. En aquest treball podem apreciar els rudiments del que, posteriorment, serà la pràctica de la delimitació de línies límit administratives o de jurisdicció. La primera fase, la de l'acord polític, on es fa l'assignació de territoris, correspondria al Tractat dels Pirineus de 1659. La segona fase, la que implica l'acord sobre el traçat de la frontera, i la tercera, relacionada amb l'afitament sobre el terreny i l'estesa de les actes corresponents, les trobem concentrades al *Convenio de límites* estudiat i plànol adjunt.

Cal destacar el traçat acordat. Tal com es pot veure a la Figura 2, les fites i la ratlla passen molt a prop, a no més de 50 metres, del contrafort. Es tracta d'un fet que sembla contradir la lògica militar de l'època moderna, on al voltant de cada lloc fortificat es solia deixar un ampli espai al descobert, l'anomenada zona polèmica, d'una grandària equivalent a l'abast de l'armament que el defensa, de forma que l'enemic no pogués trobar refugi, quedant al descobert. Fins i tot, en aquesta mena de fortificacions, el terreny podia ser modificat per tal que fos paral·lel a la trajectòria dels projectils, de manera que les descàrregues de l'artilleria defensiva fossin el més efectives possible. La línia acordada a Bellaguarda implicava que la sobirania espanyola arribava fins a uns 50 metres dels baluards francesos i al *Convenio de límites* no hi ha cap precaució al respecte. No tenim notícia que s'hagin portat a terme construccions en aquest període al vessant meridional, al sud de la frontera. Segurament aquest fet no hauria estat ben rebut per part de les autoritats del fort. En tot cas, està clar que la lògica militar no es va tenir en compte a l'hora de pactar el traçat fronterer. Els enginyers militars eren, en aquell moment, els professionals més ben preparats per dur a terme operacions d'aquest tipus. La frontera fou pensada i construïda en un clima de concòrdia, amb la idea de preservar-lo. És en aquest sentit que cal llegir els traçats de límits: com a exponents de l'ordre institucional propi de societats civilitzades, mecanismes per preservar la pau.

Ens queda per contestar una qüestió plantejada al principi d'aquest treball. Podem considerar el "*Plano en que se manifiesta la línea de división...*" un document de caire jurídic? El *Convenio de límites*, com hem vist, sembla expressar-se en aquest sentit al manar que "... *estos planos firmados por los tres ingenieros servirán de documentos auténticos...*" (article 6). Portar a terme una operació d'aquest tipus comporta la mobilització d'uns recursos importants, ja que a més de les mesures corresponents cal establir procediments per tal de que les dues parts puguin estar conformes amb el resultat final. És cert que el tram delimitat és curt, però el mateix tipus d'operació el podem veure als treballs duts a terme sobre un territori molt més gran per la Comissió Caro-Ornano a finals del segle XVIII al Pirineu occidental (BÉGUIN, 1991). Com s'ha comentat, bé podem equiparar l'elaboració d'aquest plànol a les actes de demarcació actuals, on es constaten les posicions finals de les fites com a interpretació dels acords de delimitació [16].

Hi ha, doncs, l'interès per part dels seus promotors que el plànol sigui un document feient de l'acord aconseguit. Caldria veure si a l'època podria haver tingut la consideració de prova davant un tribunal, malgrat les carències tècniques del document (per exemple, li manca la quadrícula de coordenades, tant als marges com al fons). Sembla que no. Marcel WATELET (1998) ha estudiat el cas de les discussions territorials entre França i els Països Baixos austríacs, que es basaren en documentació de

1769, similar a l'estudiada aquí. Conclou que la cartografia no va tenir força probatòria sense els documents textuais corresponents (memòries, títols antics, dossiers explicatius, etc.). Avui en dia els tribunals encara tenen una certa reserva en fer servir la cartografia com a prova de primer ordre, malgrat l'existència d'alguns veredictes del Tribunal Internacional de Justícia on els mapes annexos a tractats han prevalgut sobre els textos (WEISSBERG, 1963).

Així doncs, l'esforç fet fou en va? També podem pensar que aquest interès per la representació gràfica de la frontera de forma conjunta, que no es va repetir als Tractats de Baiona de la segona meitat del segle XIX, cal relacionar-lo amb l'existència d'un marc cultural dominat per la raó il·lustrada, un marc que va propiciar obres de tant abast com el reeixit treball ja citat del mapa de Cassini i tota la tasca de mesura geodèsica prèvia.

En tot cas, tant el *Convenio de límites* com el *Plano* són uns magnífics exemples de la producció de límits al segle XVIII, que ajuden a entendre les raons d'un traçat fronterer que sembla entrar en contradicció tant amb allò establert al Tractat del Pirineu de 1659 com amb la lògica militar a l'època de la fortificació abaluartada.

6. Notes

- [1] El geògraf americà Stephen B. JONES (1943) destacà la gran importància d'una bona descripció de la línia de frontera, ja que petites ambigüitats, el desconeixement geogràfic, fins i tot algun error a la traducció podia portar, al futur, a casos de desacord internacional greus. Per aquest autor la descripció de la frontera “és una ciència geogràfica més que una branca del dret o de la gramàtica”.
- [2] Un exemple paradigmàtic de cartografia de fronteres és l'apareguda després del Tractat de Tordesillas (1494), com és el cas del Planisferi Cantino (1502), on ja s'observa com el meridià del Tractat intersecta amb les costes del nou continent.
- [3] En termes generals, aquest procés quedà ben establert en tres parts: assignació territorial, delimitació i demarcació o afitament, a les que s'ha d'afegir el corresponent manteniment (REBERT, 2001:1-2). Podem afegir que, a cada part, també hi han tres estadis nítids: la recopilació d'informació prèvia, la negociació i la formalització de l'acord.
- [4] L'exemplar estudiat en aquest treball és el que està dipositat al *Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación* (AMAEC) Planero 01 Cajon 03 Número 06. La còpia francesa es troba a la cartoteca del *Institute Geographique Nationale* (IGN-F), Chemise N° 166.
- [5] Es pot consultar a la compilació de Alejandro del CANTILLO (1843:501-502).
- [6] Redactat extret de la compilació de ABREU (1751:149).
- [7] “*RATIFICACION hecha por S. M. CHRISTIANISSIMA de la declaracion, y explicacion que [sobre el Artículo 42. de la Paz de los PYRINÈOS hicieron los Plenipotenciarios de ambas Coronas en 31. de Mayo de 1660: dada en San Juan de Luz à primero de Junio de 1660*”. Es pot consultar a ABREU (1751:379-384).
- [8] “*TRATADO de Límites de la CERDAÑA, distinguidos, y amojonados entre las dos Coronas de ESPAÑA, y FRANCIA, en consecuencia del Artículo ajustado en 31. de Mayo de 1660. entre D. LUIS MENDEZ DE HARO, y el Cardenal MAZARINI, por D. MIGUÈL DE CALBA Y VALLGORNERA, y el Obispo de ORANGE, Comis[s]arios nombrados à este fin por [sus Mage]stades CATHOLICA, y CHRISTIANISSIMA: hecho en Livia à 12. de Noviembre de 1660.*” Es pot consultar a ABREU (1751:419-423).
- [9] D'entre els conflictes generats al voltant de la indefinició fronterera cal destacar, per la seva virulència i la seva durada, el de la zona dels Alduides, als Pirineus navarresos, que ha estat estudiat en profunditat pel professor Fernando de Arvizu. Vegeu-ne una síntesi a ARVIZU (2001).
- [10] A l'original del full *Roussillon* que es conserva a la *Bibliothèque Nationale de France*, hi ha una anotació anònima al dors que diu “*Cette carte des Pyrénées répond bien mal et au but du gouvernement et la réputation de ses auteurs*”. Citat per PELLETIER (2002:112).
- [11] Calendari extret de la documentació de l'AMAEC, sèrie Tratados – Negociaciones XIX – n° 221 – Francia, lligall TR148 – 028.

- [12] Aquest procés ha estat estudiat per Alain AYATS (2002). Una descripció del paper històric del fort i de la seva capacitat la podeu trobar a F. Xavier HERNÁNDEZ (2003:206).
- [13] Al tercer Tractat de Baiona (1866), article 14, s'estipula que es conservarà el traçat acordat al 1764 tot renumerant les fites per seguir l'ordre que s'estava portant des del Cantàbric. La nova numeració queda establerta a la Acta de Amojonamiento del Acta Final de 1868. Tant el Tractat de Baiona de 1866 com el Acta Final de 1868 estan transcrits a una compilació recent feta pel Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación (MAEC, 2006).
- [14] AMAEC, sèrie Tratados – Negociaciones XIX – nº 221 – Francia, lligall TR149 – 029.
- [15] Hem utilitzat el patró de toesa de 1735 conservat al Museu Naval. Vist a <http://museovirtual.csic.es/salas/medida/medidas_y_matematicas/objetos1.htm>
- [16] Per citar el cas més recent, podem veure el paper que juguen aquests documents al Decret 244/2007, de 6 de novembre, pel qual es regula la constitució i la demarcació territorial dels municipis, de les entitats municipals descentralitzades i de les mancomunitats de Catalunya (DOGC núm. 5005, 09.11.2007).

7. Bibliografia

- ABREU, J.A. de, 1751. *Coleccion de los tratados de paz,... hasta el feliz reynado del rey N.S.D. Phelipe VI... reynado del S. Rey D. Phelipe IV : Parte VII*. Madrid: Antonio Marin y Juan de Zuñiga.
- ARVIZU, F. de, 2001. “Frontera y fronterizos: el caso de los Alduides (Pirineo de Navarra)” *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXXI, p.9-48
- AYATS, A., 2002. *Louis XIV et les Pyrénées catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*. Canet: Trabucaire Editions.
- BÉGUIN, F., 1991. “Stratégies frontalières dans les Pyrénées à la fin de l'ancien régime” Dins *Frontières et limites*. Paris: Centre Georges Pompidou, p.49-67.
- BLACK, J., 1997. *Maps and politics*. London: Reaktion Books.
- BURGUEÑO, J., 2007. “El repte cartogràfic del Pirineu” *Mètode*, n.53, p.97-103
- CANTILLO, A. del, 1843. *Tratados, convenios y declaraciones de paz y de comercio que han hecho con las potencias extranjeras los monarcas españoles de la casa de Borbon. Desde el año de 1700 hasta el dia*. Madrid: [s.n.] (Imprenta de Alegría y Charlain).
- FOUCHER, M., 1991. *Fronts et frontières : Un tour du monde géopolitique*. Librairie Arthème Fayard.
- GALERA, M., 2001. “El context i les raons de l'exposició. Antecedents, notícies i comentaris dels mapes que s'hi exhibeixen” Dins *Els mapes del territori de Catalunya durant dos-cents anys, 1600-1800*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, p.13-25.
- GORRÍA, A.J., 1995. *El Pirineo como espacio frontera*. Zaragoza: Gobierno de Aragón, Departamento de Presidencia y Relaciones Institucionales.
- HERNÁNDEZ, F.X., 2003. *Història militar de Catalunya. Vol.III. La defensa de la terra*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor.
- JONES, S.B., 1943. “The description of international boundaries” *Annals of the Association of American Geographers*, 33, n.2, p.99-117
- MAEC, 2006. *Acuerdos fronterizos con Portugal y Francia. Colección de recopilaciones. Volumen II. 1659-2002. Francia*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación.
- PELLETIER, M., 2002. *Les cartes de Cassini - la science au service de l'Etat et des régions*. Paris: CTHS.
- REBERT, P., 2001. *La Gran Línea. Mapping the United States–Mexico Boundary, 1849-1875*. Austin: University of Texas Press.
- SAHLINS, P., 1990. “Natural frontiers revisited: France's boundaries since the seventeenth century” *The American Historical Review*, 95, n.5, p.1423-1451

- SAHLINS, P., 1993. *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*. Vic: Eumo Editorial.
- SANABRE, J., 1981 *El Tractat dels Pirineus i la mutilació de Catalunya*. Barcelona: Editorial Barcino (Col.lecció Tramuntana, 6).
- SERMET, J., 1983. *La frontière hispano-française des Pyrénées et les conditions de sa délimitation*. Loda: Les Amis du Livre Pyrénéen.
- WATELET, M., 1998. "Production cartographique et enjeux diplomatiques. Le problème des routes et de la frontière entre les Pays-Bas autrichiens et la France (1769-1779)" *Imago Mundi*, 50, p.84-94
- WEISSBERG, G., 1963. "Maps as evidence in international boundary disputes: a reappraisal" *The American Journal of International Law* 57, n.4, p.781-803